

İLETİŞİM

Kuramlar ve Yaklaşımlar

Bu kitabın yayın hakkı SİYASAL KİTABEVİ'ne aittir. Yayınevinin ve yayıncısının yazılı izni alınmaksızın kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

İletişim / Kuramlar ve Yaklaşımlar

Nazife Güngör

Kapak Tasarımı - Sayfa Düzeni: Onur Dursun - Gamze Uçak

©Siyasal Kitabevi Tüm Hakları Saklıdır.

1. Baskı: Şubat 2011, Ankara

2. Baskı: Nisan 2013, Ankara

3. Baskı: Eylül 2016, Ankara

4. Baskı: Temmuz 2018, Ankara

5. Baskı: Şubat 2020, Ankara

6. Baskı: Ekim 2022, Ankara

ISBN No: 978-605-7877-48-2

Siyasal Kitabevi-Ünal Sevindik

Yayıncı Sertifika No: 14016

Şehit Adem Yavuz Sok. Hitit Apt. 14/1 Kızılay-
Ankara

Tel: 0(312) 419 97 81 pbx

Faks: 0(312) 419 16 11

e-posta: info@siyasalkitap.com

http://www.siyasalkitap.com

Baskı

Ankamat Matbaacılık Sanayi Tic.Limited Şirketi

Sertifika No: 46700

1344. Cadde No: 60

İvedik Organize Sanayi Bölgesi

Yenimahalle – ANKARA

Tel: (0.312) 394 54 94 – 95

Dağıtım:

Siyasal Kitabevi

Şehit Adem Yavuz Sok. Hitit Apt. 14/1 Kızılay-
Ankara

Tel: 0(312) 419 97 81 pbx

Faks: 0(312) 419 16 11

e-posta: info@siyasalkitap.com

http://www.siyasalkitap.com

İLETİŞİM

Kuramlar ve Yaklaşımlar

Prof. Dr. Nazife Güngör

Prof. Dr. Nazife Güngör, Ankara Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu mezunu. Yüksek lisans ve doktora çalışmalarını Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamladı. Akademik yaşama 1991 yılında Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde araştırma görevlisi olarak başladı. 2000-2001 eēitim-ēretim yılında İngiltere'de Manchester niversitesi'nde konuk akademisyen olarak bulundu. 2004-2008 yılları arasında Gazi Üniversitesi Rektrlē'nde basın ve halkla ilişkiler alanında rektör danıřmanlıēı görevinde bulundu. 2007-2010 yılları arasında İletişim Fakültesi'nde gazetecilik bölüm bařkanlıēı görevini de üstlenen Güngör 2011 yılında Gazi niversitesinden emekli olarak İstanbul Arel niversitesine dekanlık göreviyle geçiş yaptı. Bir süre UNESCO İletişim Komitesinde de görev yapan Prof. Dr. Nazife Güngör hala Üsküdar Üniversitesi İletişim Fakültesi ēretim yesi ve dekanı olarak görev yapmaktadır. Güngör'n *Popüler Kültür ve İktidar* (Vadi, 1999), *Arabesk* (Bilgi Yayınları, 1993), *Abdülcanbaz* (Cumhuriyet Kitapları, 2008), *Cumhuriyet Döneminden Günümüze Dil, Kültür, Eēitim* (Gazi Üniversitesi, 2006), *Atatürkçü Düşüncenin Bilimsel ve Felsefi Temelleri* (Gazi niversitesi, 2006), *ocuk ve Toplum* (eviri, Gndoēan, 1995), *Medya, İletişim, Kültür* (eviri, Vadi, 2001), *Gazi niversitesi ērenci Profili* (Gazi Üniversitesi, 2007), *Cumhuriyet Döneminde İletişim* (Siyasal Kitabevi, 2010), *İletişime Giriş*, (Siyasal Kitabevi, birinci basım, 2011, ikinci basım 2012, üçüncü basım 2015, dördüncü basım 2017, beşinci basım 2018); *İletişim Kuramlar-Yaklaşımlar* (Siyasal Kitabevi, (birinci basım 2011, ikinci basım 2013, üçüncü basım 2016, dördüncü basım 2018) adlı telif, derleme ve eviri kitapları, yanı sıra da çeşitli bildiri ve makaleleri bulunmaktadır.

İçindekiler

Altıncı Baskıya Önsöz.....	13
Giriş	17

Bölüm I

İletişim Biliminin Kökenleri	23
Giriş	23
Temeli Atanlar	23
İletişim Alanında Öncü Çalışmalar	33
İletişim Biliminin Türkiye'deki Öncüleri	35
İletişim Bilimlerinin Doğuşu	37
Özet	41

Bölüm II

İletişimin Tanımı ve İşleyişi.....	43
Giriş	43
İletişim Nedir?	44
İletişimin Türleri.....	45
Simge Kullanımı Açısından İletişim	45
Sözsüz İletişim	46
Sözlü İletişim	47
Yazılı İletişim	48
Görsel İletişim	49
Araç Kullanımı Açısından İletişim Türleri	50
İletişimin Biçimleri	51
İletişimin Düzeyleri	53
İletişimin Boyutları.....	55
İletişimin Boyutlarında Giriftlik	58
İletişimin İşleyişi.....	58
İletişimin Oluşturucu Öğeleri.....	59
İletişimin İşleyişini Açıklayan Temel Modeller	61
Lasswell'in İletişim Modeli.....	62

Lasswell'in Modeline Braddock'tan Katkı	64
Enformasyon Akışının Matematiksel Analizi	65
Westley ve MacLean'in Kitle İletişim Modeli	68
Defleur'un Birleştirici İletişim Modeli	69
Riley ve Riley'in Sosyolojik İletişim Modeli	70
Osgood ve Schramm'ın Dairesel İletişim Modeli	71
İletişimde Aktif Süreklilik	73
Gerbner'in Genel İletişim Modeli	74
İletişim Çalışmalarında Denge Modelleri	75
<i>Heider'in Denge Modeli</i>	76
<i>Newcomb'un ABX Denge Modeli</i>	77
<i>Festinger'in Bilişsel Uyumsuzluk Modeli</i>	78
Denge Modellerine İlişkin Eleştirel Bir Değerlendirme	79
Aracın Baskısı, Alıcının Muhalefeti	79
Süreç Görüşünden Alan Görüşüne Geçiş	
Jakobson Modeli	81
Özet	83

Bölüm III

Kitle İletişim Araçları ve Etki Çalışmaları	85
Giriş	85
Kitle İletişim Araçlarının Sihirli Gücü	86
Etki Ölçümünde İlk Çalışmalar	87
Lasswell'in Öncü Rolü	87
Payne Vakfı'nın Etki Araştırmaları ve İletişimde Şırınga Modeli	88
Korku ve Panik Anında Etkiye Açıklık	89
Yale Araştırma Grubunun Çalışmaları ve Koşullu Etki Görüşü	91
Masumiyetin Sömürülmesi	95
Kitle ve Grup Ortamında Etkiye Açıklık	97
Kitle Toplumu ve İzleyicinin Pasifliği Yaklaşımı	99
Güçlü Etki Çalışmalarının Sorunlu Yanları	101
Sınırlı Etki Çalışmaları	106
Halkın Tercihi Araştırması	107
Kişisel Etki Araştırması	112
Oy Verme Araştırması	114
Siyasal Katılım ve Kadın	114
Kitle İletişim Araçları ve Yeniliklerin Yayılması	115
Kültürel Göstergeler ve Ekme-Yetiştirme Kuramı	117
Kitle İletişim Araçları ve Gündem Belirleme	120
Kitle İletişim Araçları ve Bağımlılık	122
Etkiyi Yönlendirmede İzleyicinin Rolü	123
Özet	124

Bölüm IV

İzleyici Merkezli İletişim Çalışmaları	127
Giriş	127
Aktif İzleyici Tezi	128
Kullanımlar ve Doyumlar	130
Farklı Gereksinimlere Farklı Doyum Arayışları.....	131
Dijital Medya Çağında Kullanımlar ve Doyumlar	133
Alımlama Analizi	134
Alımlama Analizine Hall'in Katkısı.....	135
David Morley'in Nationwide Araştırması	136
Dallas'ı Alımlamak	137
Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımının Sorunlu Yanları.....	138
Yeni Medya Döneminin Yeni İzleyici Tipi.....	139
Özet	142

Bölüm V

İletişim ve Ekonomi Politik	143
Giriş	143
İletişimin Ekonomi Politikliği	145
Ekonomi Politik Bir Yaklaşım Olarak Propaganda Modeli	150
Medya Seçkinleri	153
Yeni Dünya Düzeni ve İletişim	155
Dünya İletişim Düzeni ve UNESCO.....	158
Tek Sesli Bir Dünya	162
Medya ve Kültür Endüstrisi	163
Kapitalizm ve Bilinç Endüstrisi	165
Beyin İğfal Şebekeleri	168
Dijital Medya ve Ekonomi Politik.....	170
Ağ Toplumu Ekonomisi	172
Medyada Yoğunlaşma ve Tekelleşme	174
Tekelleşmenin Türk Medyasındaki Yansımaları.....	176
İzleyici ve Okur Yerine Tüketici	177
Özet	178

Bölüm VI

Modernleşme, İletişim ve Teknoloji	181
Giriş	181
McLuhan ve Teknolojik Belirleyicilik.....	183
Uzam ve Zaman Yanlı Araçlar	184
Biçimin İçerik Üzerindeki Belirleyiciliği	187
Araç İletidir	188
Sıcak ve Soğuk Araçlar	191
Teknoloji ve Tarihsel Dönemleştirme	195

Walter Ong ve İkinci Sözlü Dönem	196
Benjamin: Teknoloji ve Sanat ilişkisi	197
Leavis: Teknoloji ve Toplumsal Yozlaşma	200
Riesman: Yalnız Kalabalıklar	203
Teknolojik Belirleyiciliğe Meydan Okuyuş	204
Teknoloji Aşkınlık ve Simülasyon	207
Dijital İletişim Çağı ve Ağ Toplumu Kuramı	211
İletişim Teknolojileri ve Günümüz Dünyası	215
Özet	217

Bölüm VII

İletişim, Dilbilim, Göstergebilim	221
Giriş	221
İletişim Bilimleri, Dilbilim, Göstergebilim	222
Dilbilim ve Göstergebilimde Öncü Adımlar	224
Eleştirel Dilbilim Geleneği	228
Voloshinov: Dil ve İdeoloji	229
Bakhtin: Dilbilimin Diyalektiği	232
Eleştirel Marksist Dilbilim Anlayışı Üzerine Genel Bir Değerlendirme	234
Yapısalcı Dilbilim Geleneğinin Doğuşu ve Gelişimi	235
Saussure ve Yapısalcı Dilbilim	235
Rus Biçimciler ve Yapısalcı Dilbilim	238
Chomsky ve Sınırsız Anlam Üretim Alanı Olarak Dil	243
Peirce ve Yapısalcı Göstergebilim Anlayışı	244
Yapısalcı Dilbilim ve Göstergebilim Üzerine Genel Bir Değerlendirme	247
Postyapısalcı Dilbilim ve Göstergebilim Anlayışı	249
Kristeva ve Metinlerarasılık Kuramı	251
Barthes: Mit, Söylem ve Göstergebilim	253
Derrida ve Yapısökümcülük	257
Lacan: Psikanaliz ve Dil	261
Söylem Çözümlemesi	264
Foucault: İktidar ve Söylem	265
Van Dijk: Haberde Söylem	269
Özet	273

Bölüm VIII

İletişim ve İdeoloji	275
Giriş	275
İdeoloji	276
Gramsci, İdeoloji ve Hegemonya	280
Althusser, İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları	284
Stuart Hall ve İdeoloji	287
Haberin Üretim Süreci, İdeoloji ve Söylem	295

Reklam ve İdeoloji	298
Özet	299

Bölüm XIX

İletişim ve Kültür.....	301
Giriş	301
Kültür	302
Kitle Kültürü.....	303
Seçkinci Kültürelciler ve Kitle Kültürüne Saldırıları	304
Frankfurt Okulu ve Kültür	306
Halk Kültürü.....	309
Aşağı Kültür ya da Varoş Kültürü	312
İşçi Sınıfı Kültürü	313
Kitle Kültüründen Popüler Kültüre	319
Alt Kültür	322
Kültürel Çalışmalar	325
Kültürel Çalışmaların Özellikleri	326
Kültürel Çalışmaların Kurumsallaşması.....	327
Kültürel Çalışmaların Yaygınlaşması	330
<i>Amerika'da Kültürel Çalışmalar</i>	330
<i>Kanada'da Kültürel Çalışmalar</i>	331
<i>Avustralya'da Kültürel Çalışmalar</i>	331
<i>Fransa'da Kültürel Çalışmalar</i>	331
Güney Asya'da Kültürel Çalışmalar	333
<i>Kültürel Çalışmalarda Zizek Açılımı</i>	334
<i>Türkiye'de Kültürel Çalışmalar</i>	335
Kültürel Bağımlılık, Kültür Emperyalizmi ve Küreselleşme	336
Dijital Kültür.....	341
Özet	344

Bölüm X

İletişim ve Etkileşimci Yaklaşım	345
Giriş	345
Etkileşimci Yaklaşım	346
Kitle İletişim Araçları ve Etkileşimcilik	348
Etkileşimcilik ve Özsunum.....	349
Uzamanın Anlam Yitimi	353
Parasosyal Etkileşim.....	354
Araçlı Sözde Etkileşim	356
Sapkınlık, Panik ve Etiketleme	358
Giddens ve Yapılandırma Kuramı	359
Özet	360

Bölüm XI

Kitle İletişim Araçları, Kamuoyu ve Demokrasi	361
Giriş	361
Kitle İletişim Araçları ve Sistem ilişkisi	362
Otoriter Yaklaşım	363
Liberal Yaklaşım	364
Toplumsal Sorumluluk Yaklaşımı	364
Sosyalist Yaklaşım	365
Gelişmeci Yaklaşım	366
Türkiye’de Kitle İletişim Sistemi.....	366
Kitle İletişim Araçları ve Demokrasi	367
Kitle İletişim Araçları ve Kamuoyu	368
Kamusal Alanda Dönüşüm.....	371
Kitle İletişim Araçları, Kamuoyu ve Hegemonya.....	373
Propaganda ve İkna	375
Açık ve Örtük Propaganda	376
Kamuoyu Yoklamaları ve İşlevleri	377
Kamuoyu ve Suskunluk Sarmalı	379
Kanaat Önderleri, Eşik Bekçileri ve Kamuoyu	380
Özet	381

Bölüm XII

Medya Okuryazarlığı	383
Giriş	383
Medya Okuryazarlığının Tanımı ve Kapsamı.....	384
Medya Okuryazarlığının Sorunsalları.....	384
Medya Okuryazarlığı Konusunda Temeli Atanlar	386
Türkiye’de Medya Okuryazarlığı Çalışmaları	388
UNESCO’nun Medya Okuryazarlığı Gündemi	390
Dijital Çağda Medya Okuryazarlığı.....	392
Özet	394

Bölüm XIII

Dijitalleşme, Yeni Medya ve Sosyal Medya	397
Giriş	397
Dijital İletişim Çağı ve Sosyal Medya	399
Sosyal Medyanın Olası Etkileri.....	405
Sanal Kamusal Alan	405
Siyaset ve Liderlik.....	406
Hegemonik İlişkinin Güçlendirilmesi.....	407
Cemaat İlişkilerinin Pekiştirilmesi	407
Aile Kurumunda Dönüşüm.....	408
Gündelik Yaşamın Dönüşümü.....	409

Çalışma Yaşamında Dönüşüm.....	410
Zaman ve Uzam Yönetiminin Yeniden Tanımlanması.....	410
Popüler Kültürün Üretim ve Tüketim Sürecinde Dönüşüm	411
Ticari İlişkilerde ve Tüketim Eğilimlerinde Dönüşüm	412
Dil Aracılı Emperyalizm	412
Erişim Eşitsizliği ve Bilgi Gediği	413
Bilgi Kirliliği ve Bilinçsiz Toplum	413
İletişimibilimini Yeniden Düşünmek	415
Özet	415
İletişimin Geleceği Üzerine Genel Bir Değerlendirme	417
Kaynakça	423
Dizin.....	441

Altıncı Baskıya Önsöz

İnsanlık kendisini, yani kendi insanlığını keşfettiği andan itibaren iletişimin olanaklarından yararlanmaya başladı. Önceleri basit insan ilişkilerinin yönetimi için etkinleştirilen iletişim biçimleri toplumsal sistemlerin oluşturulması, uygarlıkların kurulması sürecinde her zaman başrolde oldu. Öyle ki insanlık tarihinin kilometre taşı niteliğindeki bütün dönemlerde iletişim biçim, araç ve teknikleri bir bütün olarak etkili olmuş, insanlığın kendi tarihini oluşturmasında başrolü oynayan aktörlerin öncelikli aygıtı olarak işlev görmüştür. Dolayısıyla da iletişim bütün çağlarda düşünürlerin, bilim insanlarının öncelikli ilgi konusu ve de alanı olmuştur. Son iki yüzyıl içerisinde ise iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin de sağladığı olanaklarla iletişimin, yalnızca toplumsal düzlemde değil, bireysel düzlemde de yaşamın her kesitinde etkisini göstermesine tanıklık etmekteyiz. Bu da iletişimin, yalnızca bilim çevrelerinin değil, giderek tüm insanların, bütün toplum kesimlerinin öncelikli gündem konuları arasında yer alması sürecini getirdi. Kuzey Afrika'da baş gösteren ve "Arap Baharı" olarak anılan olaylarla birlikte de dikkatler sosyal medya adı verilen yeni iletişim biçimine odaklandı. Bir süre sonra da Türkiye'de gerçekleşen Gezi Parkı direnişi medya, sosyal medya, toplumsal hareketler, sivil toplum, kamusal alan gibi kavramların birbirleriyle çok daha güçlü biçimde ilişkilendirilerek tartışılması sürecini başlattı. Ama bütün bunların ötesinde 15 Temmuz 2016 gününün akşam saatlerinde Türkiye'de yaşanan Darbe Girişimi sürecinin başlangıcından bitimine tüm aşamalarında medyanın oynadığı rol, gözlerin yeniden medyaya çevrilmesine neden oldu. Nitekim 16 Temmuz sabahından itibaren iletişim bilimcilerin çoğu tarihin sayfalarını hızla geriye doğru çevirmeye ve McLuhan'a alkış tutmaya başlamışlardı bile. Aynı şekilde İngiltere'deki bir araştırma şirketinin (Cambridge Analytica) milyonlarca kişinin özel bilgilerini facebook ortamında paylaştığının anlaşılmasıyla birlikte ortalığın nasıl karıştığını anımsayalım. Aynı şekilde son birkaç yıldan beridir siber güvenlik bağlamında siber tehdit ve siber saldırı gibi kavramların dünyanın öncelikli gündemi durumuna geldiğini görüyoruz. Özellikle de siyasal seçim dönemlerinde,

dünyanın hangi ülkesinde olduğu da önemli olmaksızın siber güvenlik konusu ateşli tartışmaların odağına oturmuş bulunuyor. Dünyanın başına bela olan Covid19 salgınıyla birlikte ise tüm insanlık kendisini gerçek anlamda bir dijital devrimin içerisinde buldu. Öyle ki yaşamın her kesiti dijital iletişim teknolojileri aracılığıyla yeniden düzenlendi, insanlık dijital teknolojiler ekseninde yeni yaşam tarzları, dolayısıyla da yeni iletişim biçimleri geliştirmek zorunda kaldı. Bütün bunlar iletişimin ve de medyanın, özellikle de dijital teknoloji çağında giderek artan önemini ortaya koymaktadır. Ama yine de iletişim odaklı tartışmaların tümüyle teknoloji ekseninde sürdürülmesi arka plandaki asıl aktörlerin ve dinamiklerin gözardı edilmesine neden olur. Bu da olayların, olguların ve süreçlerin doğru analizi açısından önemli bir hendikap oluşturabilir. Asla unutulmamalıdır ki medya, gücün kendisi değil, aygıttır. Dolayısıyla da teknoloji insan ve toplum yaşamında amaçsal değil, araçsal bir rol oynar. Burada niyetim teknolojinin, dolayısıyla da medyanın gücünü hafife almak değil elbet. Ancak insan unsurunu göz ardı eden teknoloji indirgemeci bakış açısını da kutsamamak gerektiğini düşünüyorum. Matbaa, ardından elektronik, ardından da dijital iletişim teknolojilerinin her biri, içerisine doğdukları dönemde tarihin akışında önemli rol oynamaktalar. Ancak teknolojiyi, dolayısıyla da iletişim teknolojilerini toplumdaki öteki dinamiklerden, özellikle de insan unsurundan soyutlayarak, gücü kendinden menkul aygıtlar olarak nitelemek sağlıklı değerlendirmeler yapılmasına engel oluşturur. Teknoloji önemli bir destek güç alanıdır. Ama bu güç alanının ne yönde işleyeceği, kime hizmet edeceği, sonuçlarının ne olacağı o güç alanında kimlerin etkin olacakları ve o alanı nasıl kullanacaklarıyla ilişkilidir. Dolayısıyla da gidışı sağlıklı değerlendirebilmek için aktörleri ve aygıtları doğru tanımlamak gerekir. Aygıtların insanlık yararına kullanımı ise bir yandan onları kullanan aktörlerin karakterleriyle ilişkilidir, diğer yandan ise kitleleri, toplumları, halkları oluşturan insanların bilinç düzeyleri ve demokratik değerleri içselleştirmişlikleriyle yakından ilişkilidir.

Ama şu da bir gerçek ki medya, özellikle de günümüz toplumlarında gücü elinde bulunduran kesimler için önemli bir iktidar aygıtı olarak işleyiş göstermektedir. Sonuçta en demokratik ve özgürlükçü görünen güç kesimlerinin bile asıl amacı kendi güçlerini pekiştirmek ve devamlı kılmaktır. Ama bu noktada önemli olan medyanın bu güç alanının biraz daha insanca, biraz daha genel toplum çıkarlarını da gözeterek kullanılmasıdır. Diğer yandan da iletişim teknolojilerinin bunca gelişkin olduğu günümüzde medya, gözetlemenin karşısında gözetlenmeyi, denetlemenin karşısında denetlenmeyi de olanaklı hale getirdi. Yeni iletişim teknolojilerinin sunduğu olanaklarla hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağı, yaşanan deneyimlerin de sonucunda anlaşılmaktadır. Medya toplumdaki büyük güçlerin denetiminde ve yönetiminde olsa bile sosyal medya vb. yeni iletişim biçimleriyle sıradan insanlar da artık kendi medya ortamlarını oluşturma olanağına kavuşmuş bulunmaktadır.

Dolayısıyla da medyayla kuşatılmış bir dünyada denetim ve gözetim bundan böyle çok daha kolaylaşacaktır. Bu nedenle de artık hiçbir şey eskisi gibi olmayacaktır. Gelişmeleri hep birlikte izleyeceğiz. Ama bir yandan da bütün bu gelişmeler iletişimin bilimsel yanıyla uğraşan bizlere yeni açılımlar sunacaktır. Belki de bugüne kadar iletişim alanındaki akademik çalışmalara zemin oluşturan kuramsal ve yöntembilimsel yaklaşımlarda da yeni birtakım yönelimlere gerek duyulacaktır. Yeni paradigmatik pencereler açmak gerekecektir. Bu nedenle iletişim bilimcilerin de bundan böyle hem medya dünyasındaki gelişmeleri hem de toplumdaki yönelimleri çok daha yakından izleyerek iletişim yazınının genel çerçevesini oluşturan kavram, kuram ve yaklaşımları yeni baştan gözden geçirmeleri gerekmektedir.

Bu kitap iletişim alanında şu ana kadar ortaya konan kuramsal ve yöntembilimsel yaklaşımlara makro bir bakış, iletişim bilimlerinin başlangıçtan günümüze bir iz sürümü olarak da kabul edilebilir. Kitleesel nitelikteki iletişim araçlarının varlık göstermeye ve etkilerini hissettirmeye başladıkları XIX. Yüzyılın ortalarından itibaren iletişim bilimine doğru ilk adımların da atıldığı görülmektedir. O ilk adımların atılmasından bu yana iletişim biliminin nasıl bir gelişme gösterdiği, hangi yöntembilimsel ve kuramsal süreçler izlenerek günümüze gelindiği, ayrıntılara da fazla girmeden irdelenmeye çalışıldı. Kitabın ilk baskısının gerek iletişim öğrencileri gerekse de iletişim bilimcileri tarafından ilgiyle karşılanması böyle bir çalışmanın gerekliliğini de ortaya koydu. İletişim alanındaki kuram ve yaklaşımların temel düzeyde ve bütünlük içerisinde ele alınmasının yarattığı hoşnutluk gelen tepkilerden de anlaşılmaktadır. Kitabın ikinci baskısı hazırlanırken hem olumlu hem de olumsuz tepkiler dikkatle değerlendirildi, eksikler giderildi. Üçüncü baskıda medya dünyasındaki yeni gelişmeler ışığında kavramsal ve kuramsal düzeyde birtakım güncellemeler yapılmıştı. Dördüncü baskıda ise bazı bilgiler yeni veriler doğrultusunda güncelendi. Kitabın beşinci baskısı yine titiz bir gözden geçirme ve güncelleme çalışmasıyla baskıya sunuldu. Bu baskının hazırlanması sürecinde ise son bir yıl içerisinde dünyada ve Türkiye’de iletişim ekseninde olup bitenlere göz atılarak, iletişimbilimleri açısından önem arzeden gelişmelere ilişkin küçük değinilerde bulunuldu. Örneğin, Üsküdar Üniversitesi İletişim Fakültesi tarafından 2022 Mayıs’ında dokuzuncusu gerçekleştirilen *Uluslararası İletişim Günleri /Dijital Çağda İletişim Çalışmaları Sempozyumunda* ortaya konulan görüşlerden esinleri kitabın bu baskısında bulmak mümkün. Diğer yandan İletişim Araştırmaları Derneği (İLAD) tarafından başlatılan iletişim eğitiminde akreditasyon çalışmaları esnasında ortaya konulan görüş ve değerlendirmelere ilişkin de bu kitapta yer yer bazı notlar düşüldü.

Nitekim takdir edersiniz ki iletişim alanı, teknolojik gelişmelere de bağlı olarak sürekli bir gelişme ve yenilenme içerisinde. Biz de bu kitabın her yeni baskısında bu gelişmeleri ve yenilenmeleri dikkate alarak gerekli güncellemeleri yapmak durumundayız. Belki de kitabın bundan sonraki baskıları insanal iletişimin yanı sıra teknolojik aygıtların kendi aralarındaki iletişimine doğru da bir

açılım yapmak durumunda kalacaktır. Yapay zeka alanındaki gelişmeler bu yönde önemli sinyaller veriyor. Aynı şekilde metaverse konusundaki tartışmalar gelecekteki iletişim çalışmalarının önemli ölçüde sanal evren odaklı olacağını sinyallerini veriyor. Dolayısıyla da iletişim alanındaki çalışmalarda son noktayı koymak asla mümkün değildir. Ama zaten bu alanda üretim yapmanın hazzı da bundan dolayı olsa gerek.

Bireysel bir çabanın sonucu olarak ortaya çıksa bile, her çalışmanın arkasında mutlaka bir ekip vardır. Bu kitabın ortaya çıkmasında ve tekrar basımları üzerinde çalışılması sürecinde de farklı biçimlerde destek veren dostlar ve çalışma arkadaşlarım var. Burada öncelikle *İletişim Kuramlar ve Yaklaşımlar*'ın önceki baskılarının iletişim öğrencilerine ulaşması sürecindeki desteklerinden dolayı akademisyen arkadaşlarıma teşekkürlerimi sunmak isterim. Eksikliklerine ve hatalarına karşın verilen emeğin takdir edilmesi benim için oldukça özendirici oldu. Değerli meslektaşlarımın bu desteği kitabın bu baskısını hazırlama sürecinde de benim için büyük motivasyon kaynağı. Kitabın bu baskısını da mensubu olduğum Üsküdar Üniversitesinin bilim ortamında, elverişli çalışma koşulları içerisinde gerçekleştirmek benim için büyük mutluluktur. Burada yarattığı bilimsel hava ve motive edici akademik ortam için üniversitemiz Rektörü Prof. Dr. Nevzat Tarhan'a teşekkürlerimi sunmak isterim. Kitabın yayıma hazırlanması sürecindeki emeklerinden dolayı Siyasal Yayınevi çalışanlarına da bu vesileyle bir kez daha teşekkür ediyorum.

Nazife Güngör
Eylül, 2022, İstanbul

Giriş

Bilimin geçmişi oldukça eskilere gider. İnsanların bilme isteğiyle birlikte gelişmeye başlayan bir süreçtir. İnsanlar, yaşamda kalmak, bunun için de doğayla mücadelede başarılı olabilmek için öncelikle doğa hakkında bilgi sahibi olmak istemişlerdir. İnsanların bilme isteği ve bu istek doğrultusunda birtakım bilgilere ulaşma çabaları bilimin doğuşu adına atılan ilk adımlar olarak değerlendirilebilir. İnsan topluluklarının zamanla örgütlü yapılara dönüşmelerine, sistemleşmelerine koşut olarak bilim de kurumsal yapıya kavuşur. İnsan topluluklarının örgütlü ve sistemli yapıya kavuşmaları ise bilindiği gibi mülkiyetin özelleşmesi sürecine koşut bir gelişmedir. Güç kullanarak çevrelerindeki diğer insanları ve de maddi değerleri kendi iktidar alanlarına alan insanlar, iktidarlarını güçlendirerek sürekli hale getirmek için insan topluluklarını, kolay kontrol edilebilir sistemli yapılara dönüştürmüşlerdir. Diğer yandan vahşi doğanın hışmından korunabilmek ve doğayla başa çıkabilmek için de insanlar güç birliği yapmaya gerek duymuş, bunun için de dağınık insan topluluklarından örgütlü ve sistemli topluluk yapılarına geçmişlerdir. Örgütlü yapılara geçiş sürecinde ise hem bedensel hem de zihinsel olarak daha güçlü olanlar diğerlerine baskın çıkarak örgütlerin başına geçmiş ve diğerleri üzerinde iktidar kurmaya yönelmişlerdir. Bu iktidar alanı hem diğer insanlar üzerinde güç kurmak hem de maddi değerlere sahiplik biçiminde biçimlenmiştir. İktidarların sürekliliği ile sistemlerin güçlü yapılanması arasında ise her zaman doğru orantılı bir ilişki dikkati çekmektedir. Sistem ne denli güçlü yapılanırsa, yönetimi ve denetimi de o denli güçlü olur.

Diğer yandan insanlık tarihinin her döneminde kontrol altına alınması gerekli görülen en önemli alanlardan biri de bilgi ve de bilme işiyle uğraşan insanlar olmuştur. Bilgi üretim/dağıtım teknik ve yöntemlerinin gelişmesine koşut olarak gözetim ve denetim yol ve yöntemlerinin de geliştirildiği gözlenmektedir. Bilimsel olsun ya da olmasın her tür bilginin üretim ve dağıtım alanıyla ilişkili araç ve aktörlerin gözetlenmesi, denetlenmesi ve yönlendirilmesi iktidarların öncelikli gündemi olmuştur. İnsanlık tarihinin ilkel dönemlerini konu alan kurmaca ürünlerde de

çoğu zaman görüldüğü gibi her topluluğun ya da kabilenin bir bilge kişisi vardır ve bu bilge kişi genelde kabile veya topluluğun başındaki kişi veya kişilerin yakınında tutulur.

Tıpkı bunun gibi insanlığın, kendi tarihini kayıtlara geçirmeye başladığı Antik Çağlar'dan beri filozofların ve bilge kişilerin, yöneticilerin yakın gözetiminde oldukları görülür Bilginin kurumsallaşması yönündeki ilk önemli adımlar da böylece atılmış olur. Bilginin kurumsallaşması bir yandan da bilgi ve bilme işiyle uğraşanların onu sistemik bir yapıya kavuşturmaları yönündeki çabalarıdır. Böylece kimin neyi, ne kadar bilebileceği, kimin, hangi bilgiye, hangi yollardan, ne oranda ulaşabileceği, ulaşılan bilginin ne kadarının, kimlere, nasıl ulaştırılacağı vs. bilgiye ve bilmeye ilişkin her şeyin sistemli bir yapı içerisinde kurallara ve ilkelere bağlanması gerçekleştirilmiş olmaktadır. Söz konusu kurumsal yapıda öncelikle bilim işiyle uğraşanların, yani filozofların veya düşünürlerin genel sistemin neresinde yer alacakları saptandı ki, onların yeri, biraz önce de vurguladığımız gibi genellikle yöneticilerin yanı olmuştur. Bilme işiyle uğraşanlar hiçbir zaman yönetimlerin erk ve yetki alanına dahil edilmemiş, dolayısıyla da sisteme yön vermede doğrudan söz sahibi olmamış, karar süreçlerini yönetmemişlerdir. Ancak yöneticilere yardımcı oldukları, boyun eğdikleri, yöneticilerle çatışma içerisine girmedikleri sürece, yönetimlerin yakınında, toplumun diğer kesimlerinden daha üst düzeyde bir yaşam sürmeleri için onlara birtakım olanaklar sunulmuştur. Bilgi ve düşünce işiyle uğraşanların asıl görevi ise genellikle yakınında yer aldıkları yöneticilerin eylem ve işlemlerine meşru ve de bilimsel zemin oluşturmak, destek sağlamak olmuştur. Bu sınırların dışına çıkanlar ise bilim tarihinin acılarıyla ve işkencelerle dolu kesitinin aktörleri olmuşlardır.

Bilimin bu kurumsal yapısı içerisinde nerelerde, hangi durumlarda, ne tür bilgiye gereksinim duyulacağı ise yine genel sistemin gidişatı doğrultusunda belirginlik kazanmıştır. Buna göre bilginin ilk bilimsel örgütlenmesinin doğayı bilmek üzerine gerçekleştirildiği gözlenmektedir. Bilginin, bilimsel bilgi halinde örgütlenmesinin ise bilimin başlangıcı olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla da bilimsel bilginin, başka bir deyişle epistemolojinin temelini doğayı bilmek üzerine kurulduğu söylenebilir. Çünkü İlkel Çağlar'da insanlar yaşamda kalmak için doğayla mücadelede başarılı olmak zorundaydılar. Dolayısıyla da İlkel Çağlar'ın düşünen, bilen, bilmek isteyen insanı öncelikle doğa üzerine kafa yormak durumundaydı. Bu nedenle de bilimin temelini doğa bilimleri oluşturur. İnsan topluluklarının birtakım siyasalar geliştirerek örgütlendikleri, yani devlet kurmaya başladıkları Antik Çağlar'da bilme işinin, devlet, siyaset, yönetici, yönetilen, efendi, köle, vatandaş vb. kavramlarla da ilişkilendirilerek giderek insan ve topluma doğru da bir yönelim gösterdiği gözlenmektedir. Böylece insan bilimleri ya da beşeri bilimler olarak bilinen bilimsel geleneğin temeli atılmış oluyordu. Antik Çağlar'ın ardından başlayan Orta Çağ karanlığı süresince bilme işiyle uğraşanların yaşam alanı bir ölçüde sınırlansa da modern dönemlerin başlamasıyla birlikte yaşamın her alanında olduğu gibi bilim alanında da insanı ve akli merkeze koyan yeni bir örgütlenme süreci başlamıştır. Bu yeni dönemde insanların ilgisi doğa-

dan makineye kayarken bilme gereksinimi de teknolojik bilgi üretimine yönelmiştir. Bunların sonucunda bu yeni dönemin bilim insanı da ilgisini yeni üretim biçimine, yeni üretim ilişkilerine, kentleşmeye, yeni siyasalara, toplumsal dönüşümlere ve bütün bu değişim ve dönüşüme maruz kalan insanın ruh ve duyu dünyasına yönelmiştir. Bilimsel bilginin gereklilik alanının genişlemesi, bilim insanının yaşamın pek çok alanında düşünmek ve bilmek zorunluluğu içerisine girmesi Antik Çağlar'dan beri iki kulvarda (doğa ve beşeri) yoluna devam eden bilimin çeşitli dallara ayrılması gereksinimini doğurmuştur. Böylece doğa bilimleri fizik, kimya, biyoloji gibi disiplinler biçiminde ayrışırken, beşeri bilimler içerisinde sosyoloji, siyaset bilimi, ekonomi, tarih, sosyal psikoloji, psikoloji, antropoloji gibi yeni disiplinler belirmiştir. Modern dönemin köklü toplumsal değişim ve dönüşümlerini incelemek için sosyoloji, birey ve toplum ilişkisini incelemek için sosyal psikoloji, bireyin ruhsal durumunu incelemek için psikoloji derken XIX. Yüzyılda kitlesel boyutta yaygınlaşan ve genel sistem içerisinde önemli bir yer alan kitle iletişim araçlarının sistem içerisindeki yapı, işlev ve işleyişlerini incelemek için de XX. Yüzyılın başında iletişim biliminin belirlediği gözlenmektedir. Burada ilginç olan nokta, iletişimin insanın varoluşuna koşut gelişen bir olgu olmasına karşın, ancak XX. Yüzyılda bilimsel bir disiplin haline gelmesidir. Bunun temel nedeni ise iletişimin genel sistem içerisinde kendisini ancak, iletişim teknolojisinin geliştiği XIX. Yüzyılın ortalarından itibaren bir güç olarak göstermeye başlamasıdır. Başka bir deyişle gücü elinde bulunduranlar, kitle iletişim araçlarının kurumsallaşarak gücü tehdit etmeye ya da güce ortak olmaya başlamalarıyla ancak iletişim olgusunun önemini fark edebilmişlerdir. Güç durumuna gelen ya da gücü tehdit eden bir olgu iki nedenle bilimin konusu haline getirilir. Birincisi o gücü denetim altında tutmak, diğeri ise gücü yanına çekerek olası muhalif yönelişlerin yolunu baştan tıkamak.

Diğeri yandan düşünencinin, bilginin, düşünen ve bilen insanın sınırlarını her zaman net biçimde belirlemek de kolay değildir. Sistem elbette kendi amaçları doğrultusunda, kendi yarattığı bilim kurumları ve bilim insanları üzerinde egemenlik kurmakta herhangi bir sorunla karşılaşmaz. Çünkü zaten onlar sistemin içerisinde, onun gerektirdiği biçimde işleyiş ve işlevsellik kazanmak için var olmayı baştan kabul etmişlerdir. Ancak unutulmamalıdır ki gerek düşünencinin, gerekse de bilmenin sınırı yoktur. Düşünce ve bilimle uğraşan insan, kendi düşünsel ve bilimsel kimliğini tanımlayış ve kendisini sistem içerisinde konumlandırış biçimine göre kendi düşünme, bilme ve sorgulama çerçevesini de dar ya da geniş tutmayı ayarlayabilen kişidir. Sistemin içerisinde, kendisinden istenildiği biçimde düşünen, bilen, sorgulayan bilim insanlarının yanı sıra düşünme, bilme ve sorgulama sınırlarını çok daha geniş tutabilen bilim insanları da yok değil. Farklı bir yerden, farklı bir açıdan bakabilmek, farklı biçimde düşünebilmek, mutlu azınlığın değil, mutsuz çoğunluğun çıkarlarına hizmet edecek nitelikteki bilginin peşine düşmek amaç ve kaygılarıyla biçimlendirilen eleştirel bilimsel gelenek içerisinde yetişen bilim insanları bu açıdan önemlidir. Pozitif bilimsel gelenek verili sistemin hizmetinde bir misyon sergilerken onun karşısında ise

sistemin aksaklıklarını, çarpıklıklarını, sorunlarını ortaya koymaya ve çözüm geliştirmeye yönelik eleştirel bilimsel gelenek vardır ve de bilim tarihinin mücadeleci kesitini oluşturmaktadır.

Diğer disiplinler gibi iletişim disiplininin de önemli bir kesiti eleştirel bilimsel gelenek içerisinde gerçekleştirilen çalışmalardan oluşmaktadır. İletişim alanında geliştirilen ve kitabın ilk bölümünde yer verilen temel nitelikteki kuram ve yaklaşımlar gözden geçirilirken her iki bilimsel geleneğin de olabildiğince dikkate alınmasına çalışıldı. İletişim kuramlarına giriş niteliğindeki bu kitabın sınırlılıkları ölçüsünde, bir yandan pozitif bilimsel gelenek içerisinde geliştirilen ve anaakım (mainstream) kuram ve yaklaşımlar adıyla adlandırılan çalışmalara, diğer yandan da eleştirel gelenek içerisinde geliştirilen kuram ve yaklaşımlara değinilmektedir.

İletişim alanında ortaya konulan araştırmaların, geliştirilen kuram ve yaklaşımların, dönemsel koşullarla ilişkilendirilerek ele alınmasına özen gösterildi. Nitekim hiçbir paradigma, kuram ya da yaklaşım, içerisinde geliştiği dönemin egemen düşünsel ikliminden bağımsız değildir. Bu nedenle hiçbir paradigma, kuram ve yaklaşım, içerisinde geliştiği sistemin genel yapısından ayrı ele alınmamalıdır.

Öte yandan iletişim alanına genel bir projeksiyon tutmayı amaçlayan bu çalışmada kapsam olabildiğince geniş tutulmaya çalışıldı. İletişim biliminin gelişiminde temeli oluşturan kuram ve yaklaşımların çalışmanın dışında bırakılmamasına gayret edildi. Buna karşın eksik bırakılan, gözden kaçan konular mutlaka vardır. Diğer yandan iletişim kuramlarına giriş niteliğindeki bir kitap için fazla ayrıntı olabilecek konulara da gereğinden fazla yer verilmiş olabilir. Ancak amaç alana kuş bakışı yaklaşım olunca ister istemez birtakım fazlalıklar ya da eksiklikler söz konusu olabiliyor. Bu gibi olası olumsuzluklarına karşın bu kitabın iletişim alanında yapılmış araştırmaları, geliştirilmiş temel kavram, kuram ve yaklaşımları bir bütün olarak ele alması ve alanın temel başvuru kaynaklarından biri olması amaçlanmıştır. Altıncı baskısıyla okuruyla buluşan bir kitabın, hedeflerini tümüyle olmasa da büyük ölçüde gerçekleştirmiş olduğunu da kabul etmek gerekir.

Kitapta ilk olarak iletişimin bilimsel bir disiplin haline gelmesi sürecinde kapıyı aralayanlar, yani temeli atanlar üzerinde durulmaktadır. Ardından iletişimin anlam, işlev ve türleri ele alınmaktadır. Daha sonraki bölümde ise merkeze kitle iletişim araçları konularak etki ölçümü üzerine yapılan araştırmalar, geliştirilen kuram ve yaklaşımlar tartışılmaktadır. Bu bölümü, izleyiciyi merkeze koyan aktif izleyici yaklaşımlarına ayrılan bölüm izlemektedir. Kitle iletişim araçlarının, içerisinde işlevsel hale geldiği güç veya iktidar ilişkileri de bu kitabın kapsamında yer almaktadır. Bu bağlamda iletişimin ekonomi politikası üzerinde genel hatlarıyla durulmaktadır. Diğer yandan teknolojiyi yaşamın merkezine koyan teknolojik belirleyicilik kuramı da göz ardı edilmedi. Ardından ürün-merkezli dilbilimsel, yapısal ve postyapısal yaklaşımlara yer verilmektedir. Kitle iletişim araçları ve kültür, özellikle de popüler kültür ilişkisini de kapsam dışı bırakmamak gerekiyordu. XX. Yüzyılın başından beri hem sosyal bilimlerin diğer alanlarında hem de

iletişim alanındaki çalışmalar üzerinde yönlendirici etki yapan etkileşimcilik kuramı üzerinde de durulmaktadır. Kitle iletişim araçlarının, içerisinde yer aldıkları genel sistemle bağlantılarını incelemeye de bu kitabın kapsamı içerisinde yer verilmektedir. Son on yıldır iletişim alanının gözde konularından biri haline gelmiş olan medya okuryazarlığı üzerinde de genel hatlarıyla durulmaktadır. Dijital iletişim teknolojilerinin getirdiği olanaklarla gelişen ve yaşamımızın hemen hemen tüm kesitlerine nüfuz eden yeni medya ve sosyal medya da bu kitabın önemle üzerinde durduğu konulardır. Gidişata bakılacak olursa dijitalleşmeyle birlikte gelişen ve yeni medya olarak adlandırılan alanın geleceğin iletişim bilimlerinin biçimlenmesinde gerek kuramsal gerekse de yöntembilimsel açıdan önemli ölçüde etkili olacağı söylenbilir. Bugün gelinen noktada iletişim bilimleri içerisinde geliştirilen kavram, kuram ve yaklaşımların dijitalleşmeyle de ilişkilendirilerek değerlendirilmesi önemli bir gereksinim haline gelmektedir. Bu kitabın da her yeni baskısı bu gereksinim doğrultusunda güncellenmektedir.